
Boekbesprekingen

Brunt, L. (red.), **Anders Bekeken. Wet en werkelijkheid in sociaal onderzoek**, Boom, Meppel 1977, 251 pp., f 30,50

Deze bundel, een reeds eerder in *Intermediair* (Nederland) gepubliceerde artikelenreeks, wordt ingeleid door de redacteur. De kritiek op de 'hard wetenschappelijke' benaderingen van de 'technische specialisten' neemt toe en er is een groter worden-de belangstelling voor het 'zachter' onderzoek van 'invoelende veldwerkers'. De bundel wil bijdragen bieden van 'ervaren' onderzoekers die zich in geen van beide kampen hebben ingegraven (p. 11) al blijkt bij sommigen wel een uitgesproken voorkeur voor kwalitatief veldonderzoek. Een centrale gedachte door heel de bundel is dat de aard van de te onderzoeken werkelijkheid (datgene wat men wil weten) de keuze van de methodes voorafgaat en niet omgekeerd (p. 15). Het kan verwondering wekken dat voor deze grondregel nog steeds (en wellicht terecht) een pleidooi moet worden gehouden.

Het eerste deel van de bundel bevat een zestal hoofdstukken van theoretische aard. Ad Nooy opent de reeks en hij ontwikkelt daarbij een originele paradox om het dilemma van de verschillende aanspraken van de 'harde' en de 'zachte' benaderingen te verduidelijken. Bekeken vanuit een pragmatisch onderzoeksstandpunt is het verschil tussen beide benaderingen slechts op één punt wezenlijk, met name het al of niet herkenbaar blijven van de individuele actors. Het gebruik van kwalitatieve methodes is volgens Nooy slechts zinvol waar andere methodes falen, zoniets is er sprake van gebrekkig onderzoek want een minimale voorwaarde voor wetenschappelijk onderzoek is dat de feiten hinderlijk moeten blijven (p. 30). Met deze m.i. van de andere auteurs afwijkende stelling worden fundamentele vragen aangeraakt over het statuut van 'wetenschappelijke kennis' en 'feiten', een niveau waarop de volgende bijdragen zich op enkele uitzonderingen na (p. 57, 81) nauwelijks bewegen.

Emma Brunt vraagt zich af of de 'harde' benaderingswijzen typerend zijn voor een 'mannelijke' wetenschapsbeoefening terwijl de 'zachte' methodes geschikter zijn voor een 'vrouwelijke' wetenschap. Zowel empirisch als principieel moet deze vraag negatief beantwoord worden want de 'zachte' methodes worden ook gestimuleerd en beoefend door mannen (p. 43-49); de keuze moet vooral worden ingegeven door de aard van de te onderzoeken problemen (p. 50). Het kan dus wél zijn dat vrouwen zich andere vragen stellen dan mannen. E. Brunt is van mening dat de internationale vrouwenbeweging er mede zou voor zorgen dat de 'zachte' methodes weer in de belangstelling staan (p. 51). Zijn daarvoor geen belangrijker factoren aan te wijzen?

Paul ten Have houdt zich in zijn bijdrage bezig met de omstreden begrippen 'objectiviteit' en 'subjectiviteit'. Het objectivisme van veel sociologisch onderzoek als scheiding tussen subject en object, berust volgens deze auteur op het niet problematiseren van interpretatieve procedures, d.w.z. dat men er van uitgaat dat er slechts één betekeniswereld is van feiten die zijn wat ze zijn, voor wie dan ook (p. 57). Daarom kan het objectivisme (en positivisme) gezien worden als de constructie van één 'wereld' waarbij de rest verborgen blijft zodat men in een 'self validating cycle' terecht komt (p. 58). Het alternatief zou bestaan in een expliciterend subjectivisme, een vorm van wereld scheppen die zichzelf al doende mede onthult door de eigen interpretatieve deelname te analyseren en expliciteren (p. 60-61). Alhoewel ten Have lijkt aan te sluiten bij de zgn. fenomenologen mist men er een aanknopingspunt met A. Schutz' postulaat van de subjectieve interpretatie.

Anton Blok beschouwt enkele methodologische consequenties van de toenemende neiging van anthropologen om historisch onderzoek te verrichten. De tot nog toe bereikte resultaten zijn bescheiden omdat bij historici wel aandacht bestaat voor veranderende structuren maar niet voor de structuur van veranderingen (p. 79). Anthropologen (en sociologen) blijven dan ook aangewezen op historische verslagen die onvoldoende uitgaan van de vragen waarop zij juist een antwoord wensen (p. 70). De oplossing zou kunnen liggen in een combinatie van veldwerk en onderzoek in bibliotheken en archieven. Men kan zich afvragen in hoever veldwerk geëigend is voor de studie van het verleden. In plaats daarvan eindigt Blok echter met een discussie rond algemene problemen zoals de dichotomie tussen 'feiten' en 'theorie' en de verhouding tussen 'ideologie' en 'wetenschap' (p. 81).

Lodewijk Brunt gaat aan de hand van voorbeelden (o.a. Cobb) wél in op de vraag naar de betekenis van participerende waarneming voor historisch onderzoek door anthropologen. Deze methode kan inzicht verschaffen in de permanent aanwezige geschiedenis in de interpretaties van de betrokkenen (p. 93); ze is aangewezen om geëigende bronnen op te sporen (p. 96); actuele ervaringen met mensen kunnen inzicht verschaffen in het verleden (cfr. de methode van Cobb). Dit laatste zal wel heel wat discussie losweken. Bij dit soort onderzoek hangt zeer veel (te veel?) af van de verbeeldingskracht.

Het thematische gedeelte wordt afgesloten door Leo Welters die ingaat op de betekenis van kwalitatief onderzoek van het beleid. De evidentie dat het beleid meest gediend is met 'harde' methodes wordt 'anders bekeken' en de auteur geeft verschillende mogelijkheden van de kwalitatieve benaderingen (p. 118-119) die alle kenmerken gemeen hebben met het diagnostisch onderzoek (bv. action research). Voor het macro-niveau ziet deze auteur heil in profilerend onderzoek waarbij vanuit bestaand empirisch materiaal een beleidsprobleem afgegrensd, geduid en geprofileerd werd (p. 120). Kwalitatief onderzoek blijkt hier dus zeer ruim opgevat als alle onderzoek dat niet verloopt volgens survey-methodes. Welters keert zich trouwens expliciet tegen de omschrijving van Nooy (p. 117). Onduidelijkheid omtrent de veelvuldig gebruikte begrippen 'hard' en 'zacht' is overigens kenschetsend voor de ganse bundel. Dit werkt verwarring in de hand. Zo typeert Lodewijk Brunt in zijn inleiding 'harde' methodes als pogingen tot nonreactiviteit (p. 9) terwijl Frank Bovenkerk pleit voor 'unobstrusive measures' om het dilemma tussen 'harde' en 'zachte' methoden op te lossen (p. 13, 138).

Met Frank Bovenkerk zijn we beland in het tweede gedeelte waarin onderzoeks-ervaringen 'verhaald' worden. Bovenkerk vertrekt van de overbekende discrepantie tussen 'zeggen' en 'doen' om aan de hand van de vergelijking van vier benaderingswijzen van rasdiscriminatie op de arbeidsmarkt een pleidooi te houden voor

het levensecht experiment (p. 138-141). Toegepast op grote schaal sluit zo'n experiment een gekwantificeerde analyse geenszins uit.

Wolf Bleek laat aan de hand van een gedetailleerde beschrijving van zijn onderzoek naar het voorkomen van abortus provocatus in Ghana, de preciese consequenties zien van het soort gegevens dat men kan verwachten wanneer men te werk gaat volgens respectievelijk de methode van de participerende observatie en het survey. Terecht wordt gesteld dat het begrip 'participerende observatie' hier niet geëigend is. Eigenlijk wordt een pleidooi gehouden om mondelinge informatie zoveel mogelijk te valideren door veelvuldige omgang (p. 147-151), hetgeen wel door niemand zal tegengesproken worden. Van de enquête die verteld wordt kan alleen gezegd worden dat ze totaal ongeschikt was in die context en voor dat bepaald probleem (p. 160). Het hoofdstuk over 'triangulation' in N. Denzin's reader (1970, p. 476-523) bevat een meer uitvoerige discussie over de vergelijking van diverse methodes voor de studie van eenzelfde probleem.

Maurice Punch bespreekt de bruikbaarheid van participerende observatie (in strikte betekenis) voor onderzoek in gesloten, dienstverlenende instanties. Aan de hand van literatuur wordt een goede oriëntatie gegeven in het politie-onderzoek. Het verslag over zijn onderzoek bij de Amsterdamse politie bevat meer methodologische beschouwingen dan inhoudelijke bevindingen zodat de titel van het hoofdstuk 'Achter de schermen van de Amsterdamse politie' enigszins misleidend is.

Henri Streefkerk hield zich bezig met onderwerpen waarbij gevestigde belangen in het geding zijn en waarbij de onderzochte groeperingen zich als machthebbers en machtelozen, en zich in alle opzichten als superieur en inferieur tot elkaar verhouden. Bovendien gebeurt dit onderzoek in een maatschappelijke setting naar de arbeidsverhoudingen minimaal geregeld en gecontroleerd worden door de overheid (Westkust en India). Bedrog, leugen en optrekken van 'fronts' zijn schering en inslag. De onderzoeker probeert valide data te verzamelen langs sluipe- en omwegen en hij besluit dat het veldwerk in zo'n setting noodzakelijk improviserend is (p. 189). Voor zo'n setting bestaan m.i. echter meer geëigende strategieën (ook systematisch) zoals verborgen waarneming en gebruik van 'insider-outsider' teams i.p.v. eenmanswerk (cfr. J. Douglas, *Investigate social research*).

Aan de hand van een concreet 'geval' toont Jos Schoenmakers de beperkingen van een interactioneel-psychiatrische benadering van een cliënt-systeem. Anthropologisch onderzoek, d.i. werkelijke participerende observatie i.p.v. gesprek en plaatsing van het 'geval' in het geëigende vakje, kan leiden tot beter inzicht in het functioneren van zo'n cliënt-systeem. Vandaar de noodzaak van multidisciplinaire samenwerking (p. 203).

Loes Schenk toont aan dat kwalitatieve reisverhalen over de Chinese samenleving geldig en betrouwbaar kunnen zijn door de meest voorkomende bezwaren tegen zulke reisverhalen te weerleggen. Ze pleit dan ook voor een integratie van zulke reisverhalen als hulpbron in het wetenschappelijk onderzoek (p. 219). Reisverhalen bieden inzicht in het dagelijks leven, ze zijn een toets op documentenanalyse en meer kwantitatieve onderzoeken en ze kunnen gerichte verkenningen door wetenschappers voeden en stimuleren (p. 221).

De bijdrage van Gerrit Huizer is een 'relaas' over zijn jarenlange praktijk met actie-onderzoek in Latijns Amerika en Zuid Europa en over de verschillende publicaties die daaruit ontsproten zijn. Men zou kunnen verwachten dat deze interessante praktijk een aantal soliede methodologische richtlijnen zou opleveren maar het blijft bij zeer algemene beschouwingen (p. 246). Men mist een aanknopning met de methodologische en theoretische inzichten die recent in een aantal publica-

ties over actie-onderzoek ontwikkeld zijn (o.a. Haag, Moser), maar misschien was dat ook de bedoeling niet.

Hiermee kom ik terecht bij nog een paar opmerkingen over de bundel in z'n geheel. Naast de reeds aangestipte verwarring rond de begrippen 'zacht' en 'hard', 'kwalitatief' en 'kwantitatief' (Ad Nooy uitgezonderd) wordt m.i. de noodzaak en de mogelijkheid van systematische procedures, ook bij de zgn. zachte' benaderingen, onvoldoende onderkend. Verwarring wordt ook in de hand gewerkt door geen onderscheid te maken tussen de waarnemingsfase (data verzameling) en analyse-fase in een onderzoek. Niet alles uit deze bundel is zo 'anders' maar er steekt ruimschoots voldoende in om te boeien en om hier en daar een beginnende nieuwe weg te betreden.

J. Billiet

M. A. Zwanenburg, **Prediction in criminology**, Dekker en van de Vegt, Nijmegen 1977, 184 pp, f 17,50

In dit boek (zijn dissertatie) bestrijdt Zwanenburg vanuit wetenschapstheoretische stellingen een te vlot gebruik van de resultaten van prediktie-onderzoek in gevallen waarin over individuen ingrijpende beslissingen moeten worden genomen. Met name gaat het om op wetenschappelijke kennis berustende individuele voorspellingen terwille van beslissingen in het verband van strafbejegening, in welk kader gehoopt wordt delinquent gedrag van deze bepaalde verdachte te kunnen voorspellen en daarop passend te reageren. Omdat het hier gaat om een acute en hevige vorm van toepassing van wetenschappelijke kennis in de praktijk — en dan nog een praktijk t.a.v. individuen die niet 'nee' kunnen zeggen — is 't volkomen terecht dat Zwanenburg hier enige dubia laat zien. Hij bewandelt niet de makkelijkste weg, en geeft geen betoog over, bv. machtsverschuivingen ten ongunste van de individu en ten gunste van bureaucratieën. Het gebruikte deductieve verklarings- en voorspellingsmodel stelt hij (terecht) centraal. De kennis die bij het afleiden van voorspellingen (voor individuele gedragingen) in de premissen meedoet, is, zo stelt de schrijver, van probabilistische aard. Het gehanteerde argumentatiemodel gaat wel uit van nomologische kennis ('covering law') waaruit deductief de conclusies worden getrokken, maar men heeft hier (altijd?) te maken met kennis die zelf van statistisch karakter is (onder omstandigheden als deze heeft iemand uit een klasse als deze een zo grote kans om . . .). Zwanenburg bespreekt de grondstructuur van het type (statistisch-inductieve) redeneringen dat nodig is om tot individuele voorspellingen te komen, en contrasteert dat met het gebruikelijke type van de nomologisch-deductieve afleiding die op deterministische basis staat. Hij steunt hier vooral op auteurs als Hempel en Oppenheim. Het probabilistisch karakter van de toegepaste kennis maakt volgens de auteurs het praktisch gebruiken van zulke kennis een heel hachelijke zaak. Een duidelijk criterium hoe groot of klein de kans (die in de probabilistische wetmatigheidsuitspraak voorkomt) mag zijn om die uitspraak zonder te grote brokken toe te passen, is volgens Zwanenburg niet gevonden noch te vinden. Omdat de toepassing van deze soort kennis (maar ook het bewijs voor de waarheid van zulke kennis) steeds weer inductief redeneren vergt (p. 61), gaat Zwanenburg diep in op het zgn. inductieprobleem, o.a. aan de hand van Hume. Poppers bewering dat hij, Popper, het inductieprobleem heeft opgelost, althans onschadelijk gemaakt, wordt op overtuigende wijze weerlegd: talrijke praktische beslissingen die Popper aanbeveelt veronderstellen een of ander inductieprincipe als geldig. Zoekend naar rechtvaardiging van zo'n principe (absolute fundering is niet mogelijk vanwege de

bekende regressus ad infinitum die dan optreedt) verwijst Zwanenburg naar de praktijk en de aldaar feitelijk gehuldigde wijze van gebruik van het individuele redeneren. Al met al komt hij tot de conclusie dat het waarschijnlijkheidsprobleem principieel in de weg staat aan toepassing van criminologische kennis in de (individuele) praktijk. Hij bereikt deze conclusie echter niet dan na in twee centrale hoofdstukken te hebben onderzocht op welke wijze het begrip waarschijnlijkheid enerzijds statistisch, anderzijds mathematisch te benaderen is. Von Mises, Keynes, Popper e.a. passeren dan de revue. Conclusie: '... The concept of probability is in itself not suited for individual predictions' (p. 63). Ik kan dit (belangrijkste) deel van het boek niet goed beoordelen, daar het tamelijk specialistisch is. Hoe en waarom de net weergegeven conclusie getrokken wordt, wordt aan mij, lezer-leek, ook niet duidelijk gemaakt. Hier schiet de presentatie dus wel tekort. De doorsnee-criminoloog en zeker de praktijkman zullen Zwanenburgs conclusie dat het oppassen geblazen is met predictiemethoden ervaren als uit de lucht gevallen.

Voor het overige juich ik de behandeling van deze materie in de geest van een relativisering van wat wetenschap vermag toe en meen ik te mogen stellen dat er een goede bewijsvoering wordt gehanteerd, zij het op wat esoterische manier. Een punt van zorg is bij mij wel dit. Ik dacht dat in alle toepassing van wetenschap, althans van de sociale wetenschap, een voorspellingsredenering optrad, die in feite hangt op waarschijnlijkheidskennis althans op uitspraken die wel in een deterministisch jasje zijn gestoken maar toch voor een soms belangrijk deel hun bewijsvoering mede op inductieve grondslag hebben gekregen. (zie dit boek op p. 56). Niet alleen bij probabilistische kennis, niet alleen in predictieonderzoek in de criminologie, spelen de problemen die Zwanenburg behandelt. In dit boek blijkt dat niet zo duidelijk. Het had het boek versterkt wanneer de aanval iets algemener was gehouden.

Er ligt nog een omstreden kwestie verscholen in dit boek. Moge individuele predictie volgens de schrijver suspect zijn, voor sociale actie *in het algemeen* ligt het anders. Hij geeft een interessante correctie op de bekende stelling uit de wetenschapsleer dat de structuur van het verklaren en die van het voorspellen dezelfde zijn. Moge om te voorspellen een veelal kleine waarschijnlijkheid in de wetmatigheidspremissie een fatale zaak zijn, niets staat z.i. in de weg om wel een dergelijke premissie in een verklaringsredenering te gebruiken. Dan ontstaat er een theoretisch inzicht; nogal globaal, maar wel van nut voor algemeen gehouden en niet op bepaalde personen toegespitste beleidsactie. In dat verband pleit de schrijver ervoor om radicaal af te stappen van de statistisch getinte wetmatigheidsuitspraken en naar causale verklaringen te zoeken. Dat bevordert ook het theoretisch niveau van de criminologie en maakt de verleiding van klakkeloze toepassing minder groot.

Zwanenburgs huiver voor (gebruik van) statistische, ontheoretische uitspraken deel ik. Mij is echter niet duidelijk geworden wat de schrijver voor ogen heeft als hij bij herhaling zegt dat dat soort theoretisch doordrenkte verklaringen veel meer 'appeal' hebben voor de doorsnee burger wiens gedrag ermee verklaard wordt, en dat dat een groot goed is. Men zou alleen kennis mogen hanteren die in beginsel door betrokkenen overtuigend wordt gevonden en dan nog alleen na toestemming der betrokkenen. Mijn vragen hier zijn te verdelen in tweeën. Feitelijk geloof ik er niets van dat theoretisch getinte kennis eerder overtuigend wordt gevonden (jargon, het afgesloten wetenschappelijke wereldje etc.). Waarom zou verder niet juist het door Zwanenburg bepleite verhoogde theoretische niveau de bruikbaarheid van de criminologie sterk bevorderen t.o.v. de ook in praktijkgen wel dubieuze statistische soort van kennis? De vragen over 'verwetenschappelijking' van de samenleving komen na Zwanenburgs ingreep misschien wel extra hard terug. Vervolgens werkt

Zwanenburg zijn nieuwe ethiek van de kennistoepassing nergens uit. Zijn opmerkingen hangen er los bij; even los als zijn tienregelige slotopmerking dat het toch eigenlijk niet op kennis van wetmatigheidssoort (nomologische kennis) aankomt, maar op kennis die via de methode van het 'verstehen' is verworven. Gezien de opzet van het boek is dat zedelijke franje.

A. J. Hoekema

Norbert Elias, John L. Scotson, **De gevestigden en de buitenstaanders. Een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten**, vertaling: Cas Wouters en Bram van Stolk, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1976, 248 pp.

Ruim tien jaar na het verschijnen van *The Established and the Outsiders* is een Nederlandse vertaling uitgekomen, waardoor deze studie, die al jaren niet meer in de handel was, een ruimere bekendheid kan krijgen. Het onderwerp van het boek wordt in de nieuwe ondertitel die deze vertaling heeft meegekregen, duidelijk aangegeven: 'een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten'. Deze twee buurten, een oude arbeiderswijk (het Dorp) en een nieuwe arbeiderswijk (de Nieuwbouw), vormen — samen met een kleine middenklassebuurt — een voorstadje van een grote industriestad in de Engelse Midlands.

De spanningen tussen het Dorp en de Nieuwbouw worden geanalyseerd in termen van machtsverschillen tussen beide buurten. Deze vloeien voort uit het feit dat de bewoners van het Dorp al heel lang in deze buurt wonen en een sterke onderlinge verbondenheid hebben, waardoor zij in staat zijn de bewoners van de Nieuwbouw buiten te sluiten en hun leefwijze als 'anders' en 'inferieur' te bestempelen. Roddel is hierbij een belangrijk middel.

Over het leven in oude Engelse arbeiderswijken, zoals het Dorp, waren al verschillende uitstekende studies verschenen, en Elias en Scotson zeggen hierover dan ook niets nieuws. Wel nieuw is het inzicht dat zij geven in de wijze waarop elementen van deze leefwijze worden gehanteerd als wapen in de strijd tegen nieuwkomers.

Elias heeft voor deze vertaling een nieuwe, bijzonder leeswaardige inleiding geschreven, waarin hij betoogt dat het beeld van 'gevestigden' en 'buitenstaanders' een meer algemeen toepasbaar model voor de bestudering van machtsverhoudingen tussen groepen kan zijn. Dit is een verdere uitwerking van de oorspronkelijke conclusie van het boek, waarin een figuratie-analyse in termen van 'oud' en 'nieuw' bepleit werd. Voor deze conclusie geldt echter nu nog sterker dan tien jaar geleden de kritiek die J. Goudsblom in zijn bespreking van de oorspronkelijke uitgave in dit tijdschrift formuleerde: 'Een bezwaar is echter, dat de auteurs hun eigen positie te veel al uniek aanduiden, waarbij ze de tegenwoordige sociologie een te simplistisch atomisme toeschrijven'. (Sociologische Gids, 13e jrg., no. 2, maart/april 1966, p. 118).

De vertaling van *The Established and the Outsiders* is heel nauwkeurig — ook de wat omslachtige formuleringen en herhalingen van argumenten zijn heel precies gevolgd — en prettig leesbaar.

Ali de Regt

P. A. M. Geurts en F. A. M. Messing, **Economische Ontwikkeling en Sociale Emancipatie**, twee delen, Nijhoff, Den Haag 1977

Uit de boekaflevering 1977 van *Mens en Maatschappij* ('Studeren in de Sociologie')

valt op te maken dat de Nederlandse sociologie-student niet of nauwelijks met de geschiedenis in aanraking komt. De socioloog die dit als een gemis ervaart, kan de bundel van Geurts en Messing worden aanbevolen. De auteurs hebben voor studenten en studerende in de geschiedenis een reader samengesteld bestaande uit eerder verschenen historische verhandelingen die in de Nederlandse historiographie een zekere reputatie genieten, al is deze reputatie historisch nog niet hecht verankerd: bijna alle bijdragen zijn gedurende de jaren zestig en zeventig geschreven. De mij toegemeten ruimte zou te gering zijn als ik alle bijdragen alleen maar zou noemen, maar de lezer van dit tijdschrift is ook meer gebaat bij een algemene beschrijving van wat hij in deze bundel kan vinden.

Om te beginnen: van alle auteurs is een korte levensbeschrijving en een beknopte bibliografie opgenomen, waardoor de gebruiker een, zij het niet volledig dan toch een begin van een overzicht krijgt van de beoefening van de economische en sociale geschiedenis van en in Nederland en van de wetenschappelijke organen waarin de resultaten van onderzoek en beschouwing worden opgenomen. In en buiten Nederland vormen beide wetenschappen bloeiende bedrijfstakken.

De bundel is zo ingericht dat de Nederlandse geschiedenis vanaf de vroege Middeleeuwen tot na de Tweede Wereldoorlog wordt bestreken, zij het dat de tijd na de Eerste Wereldoorlog met 70 pagina's van de in totaal 450 wat stiefmoederlijk is bedield.

Enkele artikelen die de socioloog die niet al te ver in het verleden wil teruggaan, zullen aanspreken zijn de verhandelingen van Th. van Tijn over de Algemene Nederlandse Diamantbewerkers Bond en over het ontstaan van het moderne klassebewustzijn in Nederland; het artikel van C. de Galan over de invloed van de vakbeweging op de economische ontwikkeling in Nederland en van P. W. Klein (al was het maar vanwege de hernieuwde actualiteit van het thema) over depressie en beleid tijdens de jaren dertig; het artikel van I. J. Brugmans over standen en klassen in Nederland gedurende de negentiende eeuw. Het zijn deze artikelen die het wat modieuze element *Sociale Emancipatie* in de titel van de bundel enigszins rechtvaardigen; enigszins, want de meeste artikelen liggen op het gebied van de economische geschiedenis, voor de belangstellende socioloog overigens van niet geringer belang dan de sociale geschiedenis.

Voor deze bespreker was het een bijzonder genoegen de herdruk aan te treffen van *De Wording van onze Volkshuishouding* (gedurende de Middeleeuwen) een boekje van de veel te vroeg overleden Amsterdamse medievist J. F. Niermeyer, in 1946 verschenen in de reeks Servire's Encyclopaedie en reeds lang — gezien de kwaliteit van het oorlogspapier — bij iedere bezitter in zeer vergeelde staat verkerend. De bibliografie werd helaas weggelaten, hetgeen wel vermeld had mogen worden.

De bundel wordt geopend met een samenvatting van een lang artikel van Slicher van Bath over het probleem van theorie en praktijk in de economische en sociale geschiedenis. De schrijver heeft zich steeds receptief getoond voor sociologische inzichten; omgekeerd kunnen sociologen veel van hem leren. Slicher van Bath behoort tot die historici die door hun werk bewijzen dat het onderscheid tussen geschiedenis en sociologie wat erg simpel wordt gezien als men het probeert te vangen in de termen 'het bijzondere' en 'het algemene'.

De redacteuren kondigen in hun voorwoord een speciale bundel aan van studies op het gebied van de theorie van de economische en sociale geschiedenis, waarin — naar verwacht mag worden — het artikel van Slicher van Bath integraal zal worden opgenomen. Althans deze recensent ziet met verlangen naar de aangekondigde en mogelijk volgende bundels uit.

Th. J. Hooning

R. M. Boonzajer Flaes, **Macht in overvloed. Ontwikkelingen in het Joegoslavische arbeiderszelfbestuur**, Samsom, Alphen aan den Rijn 1978, 278 p., f 39,50

Na een hoofdstuk waarin de auteur Joegoslavische onderzoeksgegevens en theorieën over machtsverhoudingen in de ondernemingen aldaar bespreekt en een hoofdstuk waarin de positie van de banken, de financiering van de investeringen, tussen 1945 en 1977 aan de orde komen waarbij veel aandacht wordt besteed aan de pogingen het banksysteem en in het algemeen de financiële sector onder het machtsbereik van het arbeiderszelfbestuur te brengen, concludeert Boonzajer dat de machtsverhoudingen op micro-niveau — in de ondernemingen — noch op macro-niveau — de financiering van de ondernemingen, de omstandigheden waar- onder ondernemingen moeten werken — na 25 jaar zelfbestuur zo zijn gewijzigd dat de arbeiders of hun organen de beslissende macht zijn geworden.

In het tweede deel van zijn dissertatie behandelt de auteur, meer in de vorm van een lopend commentaar op grondwet, wetten, resoluties en voornemens, de remedies die de Joegoslavische overheid heeft aangewend om de stagnatie in het arbeiderszelfbestuur — die bij de overgang naar de jaren 70 voor vriend en vijand in confesso was — tegen te gaan.

Hiertoe behoren de grondwet van 1974 (de vierde na 1945, 406 artikelen groot), de wet op de geassocieerde arbeid van 1976 (671 vaak zeer duistere artikelen) en de instituties van 'zelfbesturende afspraken en sociale contracten', bedoeld om, onder zoveel mogelijk uitschakeling van de 'staat', in overleg tussen ondernemingen, dienstverlenende instanties, plaatselijke overheid en belanghebbende burgers, tot een financiering en regeling van onder meer overheidsdiensten te komen. Tenslotte behandelt de auteur de 'arbeidscontrole' die erop moet toezien dat het arbeiderszelfbestuur handelt zoals de overheid, d.w.z. de partijtop, dat graag ziet.

Helaas abstraheert de schrijver — die de taal machtig is en ter plaatse onderzoek heeft verricht — zijn relaas van de politieke constellatie in Joegoslavië van de jaren 70, die gekenmerkt wordt door nationale wrijving, repressie en persoonsverheerlijking.

Uiterlijke verschijningsvormen worden beschreven zonder een voldoende analyse van de achterliggende realiteit. De auteur heeft meer aandacht voor doorvoering van het beginsel dat besluiten op een zo laag mogelijk niveau worden genomen en dat daarbij zoveel mogelijk mensen worden betrokken, dan voor het democratisch gehalte van besluiten. Hij miskent het fundamenteel ondemocratische karakter van de Joegoslavische maatschappij, waar uiteindelijk de communistische partij de dienst uitmaakt (getuige periodieke zuiveringen, politieke gevangenen, in beslag nemen van publicaties) en gaat zelfs zover dat hij het arbeiderszelfbestuur een autonome politieke machtsfactor noemt.

Boeiende vragen als: wat verstaat wie onder 'werken van het arbeiderszelfbestuur'? Werkt het, hoe dan ook gedefinieerd, in Joegoslavië dankzij of ondanks de communistenbond? — zij worden niet gesteld. De auteur vraagt zich ook niet af of een zich zelfbesturend noemend systeem van 'directe ruil van arbeid', wat betekent dat bijvoorbeeld de gezondheidszorg gefinancierd en bestuurd wordt door plaatselijke overheid, plaatselijke ondernemingen, plaatselijke gebruikers en plaatselijk gezondheidspersoneel, waarbij welvarende streken zich een beter niveau van gezondheidsvoorzieningen kunnen permitteren dan minder welvarende gebieden, of zo'n systeem wel zozeer te verkiezen is boven een waar een uniform aanbod van medische voorzieningen gebruikelijk is, dank zij de — ironietekens — vervreemden-

de ingerentie van de staat. Men zou zich ook kunnen afvragen of een sterke vakbond, onder omstandigheden van een parlementaire democratie, zoals in Nederland, niet meer zou kunnen bereiken voor werkgelegenheid, loonhoogte, arbeidsomstandigheden dan een stelsel van arbeiderszelfbestuur dat het individu onderwerpt aan groepsbeslissingen zonder veel redresseermogelijkheid onder omstandigheden van een overheersende communistische partij. Waar jonge sociale wetenschappers plegen te roepen dat alles met alles samenhangt, had hier wel wat meer aandacht aan mogen worden besteed.

Dr. M. J. Broekmeyer

Arbeidsmarkt in beweging, analyse, planning en beleid, onder redactie van dr. J. A. M. van Wezel, VUGA-Boekerij, 's-Gravenhage 1977, 213 p.

Onder redactie van J. A. M. van Wezel, hebben vele bekende Nederlandse arbeidsmarkt-sociologen aan dit boek meegewerkt: F. J. M. Vlaskamp en J. M. van Westerlaak, A. M. C. Vissers, H. G. Hamaker, C. P. J. M. Broekhof en E. A. A. M. Koopmans, A. A. Wentink en A. L. den Broeder.

Het arbeidsmarktschema dat door de subgroep arbeidsmarkt van de Stichting Interuniversitair Instituut voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek (SISWO) ontworpen werd, dient als vertrekpunt om een reeks arbeidsmarktprocessen te beschrijven: *de beroepskeuze* van de werknemers, *de arbeidsmobiliteit*, *de recruitment* van het personeel. Om dit alles te staven gebruiken de auteurs de meest recente cijfers en onderzoeksresultaten die in Nederland beschikbaar zijn. Zodoende treft men hier een uitstekende 'status questionis' van wat er over de Nederlandse arbeidsmarkt tot hiertoe gepubliceerd werd. Vanaf hoofdstuk V tot het einde wordt de lezer naar een ander analyseniveau getild. Men verlaat de beschouwingen over de 'stromen' en bewegingen tussen de verschillende elementen van het arbeidsmarktmodel voor

1 — een *historische benadering* (de ontwikkeling van de arbeidsplaatsen in Nederland na de Tweede Wereldoorlog) en van

2 — de analyse van het Nederlandse *arbeidsmarktbeleid* sinds 1935 (Van 'Plan van de Arbeid' tot 'arbeidsplaatsenplan'; actualisering van het arbeidsmarktbeleid; uitleiding, analyse, planning en beleid).

Hieruit blijkt alvast dat de auteurs — sociaal wetenschappelijke onderzoekers voor het merendeel — niet enkel het functioneren van een model willen nagaan maar ook hoe de respectieve actoren (binnen het kader van dit model) al dan niet, willen of kunnen begrijpen. Voornamelijk het overheidsbeleid wordt hier onder de loupe genomen. A. L. den Broeder geeft ons een scherpe en kritische evaluatie van werkloosheid van 1974; de werkgelegenheidsnota van 1975, de nota inzake de selectieve groei (1976-1977)). Wie een klare en overzichtelijke kijk op het overheids- en arbeidsmarktbeleid wil krijgen, kan aan den Broeder's hoofdstuk niet voorbijgaan. Samen met enkele andere hoofdstukken — nl. die van F. Vlaskamp en J. M. van Westerlaak over 'Beroepskeuze in het spanningsveld tussen onderwijs en arbeidsmarkt' en die van C. Broekhof en E. Koopmans over 'De ontwikkeling van de arbeidsplaatsen in Nederland' — behoort het tot de meest interessante delen van deze publicatie.

Alhoewel in dit bondig werk talrijke aspecten van de arbeidsmarkt behandeld worden, moet ik toch twee leemten en/of beperkingen opmerken.

De *eerste* leemte heeft te maken met de kwasi totale afwezigheid van informatie en analyse van be- en verloning van de arbeid, van de loonvorming en -ontwikkeling

op de arbeidsmarkt. Deze processen worden terloops vermeld o.m. bij den Broeder (onder de vorm van de 'verdelingsfunctie'), maar nooit grondig behandeld. Daarbij gaat men hier ook niet in op het probleem van de arbeidsvoorwaarden of op fenomenen van uitbuiting, exploitatie, discriminatie. Dit alles wordt bv. bij C. Broekhof en E. Koopmans opgenomen onder de termen 'behoefte-middelen' (cfr. schema, p. 104), doch nooit systematisch behandeld. Of zouden deze feiten slechts door economen moeten behandeld worden?

Een tweede opmerking heeft betrekking op de wijze waarop de *dynamiek* verklaard en beschreven wordt. Alhoewel de titel van dit boek *Arbeidsmarkt in Beweging* luidt, blijkt de 'slingerwijdte' van de bewegingen nooit het evenwicht — dat in het arbeidsmarktmodel impliciet verondersteld wordt — op losse schroeven te (kunnen) zetten.

De overeenstemming tussen vraag en aanbod blijft de kernvraag van het boek. M.a.w. het ganse arbeidsmarktmodel past in en valt samen met de nationale staat. Deze laatste moet uiteindelijk instaan voor een volledige en/of passende werkgelegenheid of voor het lenigen van de inkomstenderving die aan tekort aan arbeidsplaatsen te wijten is. De idee van de welfare staat wordt hier nauwelijks ter discussie gesteld. En daarom is het misschien niet verwonderlijk dat Quesnay, J. B. Say, A. Smith, R. Marshall, J. Keynes e.a. in het namenregister wel kunnen worden teruggevonden maar een K. Marx of een Braverman e.a. niet. Dit zijn namelijk auteurs voor wie dit evenwicht van het productiesysteem niet 'bestaat'.

A. Martens

A. Walravens, **Veldexperimenten met industriële democratie**, Van Gorcum, Assen 1977

Walravens richt zich in deze studie niet zoals in de meeste experimenten uitsluitend op het werkoverleg, maar ook op andere instituties die de democratisering kunnen dragen zoals de ondernemingsraden en het bedrijvenwerk. Er moet bovendien in de bedrijven duidelijk voldaan zijn aan een aantal voorwaarden (condities), voordat de onderzoekers aan de slag gaan met experimenten en tenslotte is er sprake van een meer interdisciplinaire aanpak: naast de sociologische benadering komt regelmatig een agogische benadering om de hoek kijken.

De probleemstelling valt uiteen in twee delen: een zgn. sociologisch en een zgn. sociaal-psychologisch deel. In de sociologische probleemstelling (90 % van de studie) gaat het om de voorwaarden waaronder werknemers in toenemende mate kunnen deelnemen aan de besluitvorming in de onderneming. In de sociaal-psychologische probleemstelling (10 % van de studie) wordt nagegaan wat de invloed is van die deelname op vraagstukken als legitimering van de macht en vervreemding. Het specifiek sociaal-psychologische van deze probleemstelling komt niet uit de verf: de auteur besteedt er zelf ook weinig aandacht aan.

Het boek staat vol informatie met bij vlagen waardevolle analyses. De studie is echter vaak weinig gestructureerd, wat ertoe leidt dat de lezer zelf een lijn in het betoog probeert aan te brengen.

Zo spreekt Walravens in zijn analyse van de experimenten van een 'duidelijke uitbreiding van de zeggenschap' bij één bedrijf en bij een ander bedrijf beweegt de zeggenschap zich 'zelfs in het grensgebied van volledige participatie en gedeeltelijk zelfbestuur'. Hij spreekt vervolgens zijn optimistische analyse tegen, raakt in toenemende mineurstemming en meent dat de kansen voor experimenten in de particuliere ondernemingsgewijze sector sterk afnemen.

Deze serie experimenten speelt zich af in de eerste helft van de zeventiger jaren — een periode van concentratie en rationalisatie, bedrijfssluitingen en ontslagen. Juist de ondernemingen, waar de experimenten plaatsvinden, zijn exemplarisch voor deze ontwikkelingen.

Deze sociaal-economische ontwikkelingen (de eigenlijke hoofdlijn) komen weinig uit de verf. De studie wekt nu de indruk, dat de sociaal-economische ontwikkelingen 'storend' op de experimenten inwerken. Er is dan ook al gauw niet meer sprake van echte experimenten waarin de afzonderlijke veranderingen van de door de onderzoeker gekozen elementen beheerst worden. De onderzoeker heeft het verloop van de gebeurtenissen totaal niet in de hand, ondanks de condities. Er wordt voortdurend ad hoc gereageerd op allerlei gebeurtenissen, m.n. op reorganisaties en bedrijfssluitingen, die uit de sociaal-economische ontwikkeling voortkomen.

Walravens wijst erop dat, als het bij de sluitingen er echt op aan gaat komen, de werknemers in samenwerking met de bonden gaan denken aan opschorten van overleg, stakingen e.d. We hebben dus de pogingen tot het uitoefenen van invloed en van zeggenschap door werknemers enerzijds in het kader van de experimenten en anderzijds middels de traditionele protestkaders. Twee processen die elkaar soms raken, meestal geïsoleerd van elkaar staan, en waarbij het eerste proces het tweede kan verdringen.

Het is jammer dat de auteur de vraag laat liggen of het bevorderen van verantwoordelijkheid van werknemers (doelstelling van het experiment!) door sociale wetenschappers wel 'verantwoord' is in dergelijke slechte economische situaties. Hetzelfde geldt voor het oorspronkelijke beoordelingscriterium van de experimenten: de vraag of de werknemers van *hun* experiment zijn gaan spreken — is dat een zinvolle verwachting wanneer *hun* werkgelegenheid op de tocht staat?

R. Huiskamp

Jan Matse, **Het laatste kwartier**: over het leven met de dood in een bejaardentehuis, Boom, Meppel-Amsterdam 1977, 248 p., f 29,50

Op deze dissertatie is de schr. op 16 december 1977 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam gepromoveerd bij de socioloog G. Kuiper Hzn. met als coreferent de sociaal-geneeskundige J. P. Kuiper. Nagegaan is, welke affecten het overlijden van bewoners heeft voor medebewoners en personeelsleden van een tehuis. Achtereenvolgens worden onder de loupe genomen: de verliesbeleving, de rouwevenementen, de confrontatie met de dood als zodanig en de op die manier geactualiseerde confrontatie met de eigen aanstaande dood. Apart wordt aandacht besteed aan de betekenis van het geloof voor het leven met de dood. De schr. had verwacht, dat i.v.m. de algemeen toegenomen huiver voor de dood, veelal van een gespannen verdringen sprake zou zijn. Hij concludeert uit zijn onderzoek echter tot een ontspannen ontwijken van de gedachte aan de dood, vrij bewust ten einde plezierig te kunnen blijven leven. Een duidelijke druk oefent de voortdurende nabijheid van de dood niet uit; het leven in een bejaardentehuis blijft goed leefbaar.

Matse heeft zijn onderzoek verricht tussen december 1972 en december 1974 in één orthodox-protestants tehuis, de tijd voor onderzoek in enkele andersgerichte tehuizen bleek te ontbreken. Hij is niet met een enquête en een kwantitatieve verwerking daarvan te werk gegaan, hij was gewoon een dag per week aanwezig, leefde zich in in tehuis en bewoners, woonde deels rouwevenementen bij en voerde verder open gesprekken met de bewoners waarbij het overlijden onopzettelijk en zijdelings als gespreksthema te pas kon komen. In het twaalfde hoofdstuk geeft hij

een verantwoording van zijn methode, beginnend met zijn oriëntatie op het symbolisch interactionisme en verwante denkwijzen (de fenomenologische sociologie en de ethnomethodologie). Toen hij aan zijn onderzoek begon, was daar in Nederland nog niet zoveel over bekend, dus vaak moest Matse, naar zijn zeggen, zelf zijn weg zoeken. Zich vooral baserend op werk van Blumer, Berger & Luckmann en Glaser & Strauss, wilde hij niet vooruit aan bepaalde technieken vasthouden, maar volgde hij de weg van de 'grounded theory'. Daar had hij wel moeite mee: van de verzadiging van categorieën was geen sprake: het aantal relevante thema's nam in feite voortdurend toe.

Voor een uitvoeriger gerontologische analyse van Matse's werk zou ik liever willen verwijzen naar mijn desbetreffend artikel in *De Bejaarden* (jrg. 24, nr. 5, p. 82-83). Daarnaast heeft de Nijmeegse gerontoloog Munnichs in *Leef-tijd* van maart 1978 (p. 50) m.i. belangrijke opmerkingen gemaakt. Zo acht hij de symbolisch-interactionistische aanpak niet helemaal waargemaakt, omdat b.v. de betekenis van de dood zoals die bij personeelsleden leeft, toch ook beïnvloed moet zijn door de bejaarde bewoners. Dit is niet nagegaan. Ook is volgens Munnichs te weinig de houding van de schr. bepaald t.o.v. de bestaande thanatologische literatuur. Een derde probleem is, dat impliciet dit tehuis is gegeneraliseerd: in hoeverre spelen specifieke aspecten een rol? Tenslotte: in hoeverre speelde deze onderzoeker in deze aanpak zelf een rol in de situatie?

Hoewel ik mét Munnichs van mening bent, dat Matse's onderzoek een belangrijke bijdrage vormt tot ons praktisch gerontologisch onderzoek, heb ik ook wel mijn punten van kritiek. Ik vind het geheel theoretisch niet sterk. De methodologische verantwoording lijkt me wat achteraf aangebracht. Ook kwalitatief valt dieper te analyseren. Er is niet vergeleken met b.v. gewenning aan de dood om je heen, zoals studies van concentratiekampen ons hebben laten zien. Een diepere analyse van het psychologische verschil tussen verdringen en ontwijking ontbreekt; de literatuur hierover komt niet aan bod. Ook andere vragen blijven over: het is natuurlijk maar één tehuis. Dat wil zeggen, dat we niet weten, of een en ander in een homogeen R.K.-tehuis diep in Limburg anders ligt, en, zo ja, hoe? Of in een tehuis van buitenkerkelijken, of bij een zeer gemengde bevolking. We kunnen n.l. niet concluderen of het *gemeenschappelijke* in het gelovig spreken over de dood de doorslag geeft of de *inhoud* van dat geloof. Zijn er ook geen verschillen tussen stad en land, stratificatiebelangen? Ook komt geen differentiële reactie op een verschillende wijze van sterven (plotseling of slepend met allerlei nare, zichtbare, achteruitgang) aan de orde of een poging door te prikken, hoe dicht of ver onder die houding van blijmoedige aanvaarding of realistische ontwijking een houding van existentiële wanhoop ligt. Wel maken deze vragen duidelijk, dat een socioloog hier een psycholoog en een wijsgerig antropoloog nodig zal hebben.

Tot slot wil ik graag opmerken, dat ik erg positief geapprecieerd heb Matse's eerlijkheid bij de beschrijving van alle vallen en opstaan bij het onderzoek en zijn wijsheid bij het relativeren van methoden en resultaten. Hij heeft zich helemaal ingezet (boven universitaire conventies uit) om werkelijk iets te weten te komen.

L. Turksma

Hauss, W. H. & Oberwittler, W. (Herausgeber.) *Geriatric in der Praxis*, Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg 1975, XVIII + 298 S.

Bedoeld om huisartsen bij te staan bij problemen met bejaarden is dit een bundel waarin telkens zeer kort samengevat zeer veel medische problemen van ouderen

worden weergegeven. Aangezien de samenstellers echter terecht van oordeel zijn, dat de geriatrie hier niet geïsoleerd kan werken, heeft men ook hoofdstukken uit de sociale praktijk en de sociale wetenschap opgenomen. Deels is dat wel sterk eenzijdig vanuit medische kant bekeken, zoals in de bijdrage over 'Urlaub, Reise und Kur', deels is dit evenwichtiger, zoals in het stuk over 'Probleme des Bauens für ältere Menschen'. Een goede (en gezien de beschikbare omvang zelfs voortreffelijke) bijdrage levert de bekende psycho-gerontoloog H. Thomae. Juist t.o. medici lijkt het me belangrijk, dat hij het hoofddaccent legt op de kritiek op het z.g. deficit-model van psychische verouderingsverschijnselen.

Wij sociologen hebben het slechter getroffen. O. Blume die klaarblijkelijk een boek geschreven heeft over: *Möglichkeiten und Grenzen der Altershilfe*, en die 'Direktor des Instituts für Sozialforschung und Gesellschaftspolitik e.V.' in Keulen is, heeft het stuk over sociologie voor zijn rekening genomen. De literatuuropgave daarin is heel niet gek. Hij begint echter al met een tot wantrouwen stemmende passage: 'Alle in diesem Artikel festgehaltenen Aussagen korrespondieren mit Ergebnissen eigener Sozialforschung. Das gesamte überblickbare Feld ist sowohl repräsentativ als auch zuverlässig'. En dan volgt een voornamelijk (sociaal-)psychologisch verhaal, waarin zeer eenzijdig de nadruk wordt gelegd op arbeidssituatie en de problemen van het ophouden met werken. Hij ziet kans, daarin naast elkaar te stellen dat men tijdens het werk verleerd heeft, zelf initiatieven te nemen (leefde men dan niet ook buiten zijn werk?) en dat dus niet plotseling na het 65e wel kan, als ook te beweren dat bejaarden juist na hun 65e zelf hun leven willen inrichten, geen bevelen meer ontvangen e.d. Verder worden lustig beweringen geslaakt over '*die Natur des Menschen*' zonder hierbij sociale aspecten te doen differentiëren, worden de beambten de trouwste kerkgangers genoemd (kent hij geen boeren en andere plattelanders?) etc. Kortom, een helaas en voor Duitsland geheel onnodig gemiste kans, huisartsen duidelijk te maken wat sociologen nu wél van bejaarden en hun omstandigheden vinden, zij dat zulks niet steeds 'sowohl repräsentativ als auch zuverlässig' is . . .

L. Turksma

Moeniralam-van Wel, Bernadette, **Onderzoek onderzocht**; analyse, evaluatie en perspectief van het sociaal-gerontologisch onderzoek in Nederland. Voor de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (Sociaal-Wetenschappelijk Informatie- en Documentatiecentrum) uitgegeven door de B.V. Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij, Amsterdam 1977, 218 pp., f 17,50

Naar aanleiding van het eveneens door haar samengestelde Tweede Register van Sociaal-Gerontologisch onderzoek (1965-1973) heeft de schrijfster een analyse gemaakt van wat over dit onderzoek te zeggen valt. Onderscheiden zijn de volgende gebieden: wonen, gezondheidszorg, voorzieningen, personeel, oudere werknemers en pensionering, minderheidsgroeperingen (w.o. weduwen, gescheiden personen etc.) en tenslotte: psychologische en sociologische aspecten.

Hierbij wordt steeds weergegeven wat onderzocht is en wat niet, wat nog behoort onderzocht te worden e.d. Het geheel is steeds voorzien van overzichten. Hierbij moet men wel het desbetreffende register, (zelfde uitgever) raadplegen ten einde aan het rapport zelf te kunnen komen. De resultaten zijn voor elk gedeelte in (m.i. te summere) conclusies weergegeven. Dit gedeelte van het rapport is m.i. een onmisbaar naslagwerk voor wie sociaal-gerontologisch onderzoekswerk wil verrichten.

'Onderzoek onderzocht' is echter breder van opzet. Het bevat ook een overdruk van mevr. Moeniralam's chef, J. M. A. Munnichs. In dit artikel voor zijn Ned. Tijdschrift voor Gerontologie (7e jrg., 1976, nr. 4) analyseert de schr. kritisch de onderzoeksproductie 1965-1973 o.m. op de basis van wetenschappelijkheid. De conclusies zijn m.i. niet bemoedigend. Deels is dit misschien voor beleidsrapporten ook niet altijd zo nodig, deels is erg moeilijk vast te stellen, hoe het predicaat 'wetenschappelijk' hier tot stand gekomen is. Het lijkt niet vrij van enige subjectiviteit en wijst naar het register zelf terug en via dat min of meer naar de evaluatie in het eerste sociaal-gerontologisch onderzoeksregister (1945-1964, zelfde uitgever, 1966), waar de subjectiviteit ook wel erkend wordt. Het lijkt niet allemaal zo hecht doortimmerd, maar komaan, de schr. gebruikt het wél voor een goed doel, n.l. om aan te tonen, hoeveel geld in Nederland weggegooid wordt voor niet zo erg waardevol onderzoek, om het maar zacht te zeggen. Dit was ook een van de thema's van de presentatierede die Munnichs op 14 september 1977 voor de Ned. Fed. voor Bejaardenbeleid hield n.a.v. het verschijnen van mevr. Moeniralam's rapport (vgl. bv. Leeftijd, nr. 11, 1977, p. 41-43). Het naastgelegen thema was het geringe bedrag dat in Nederland aan soc.-gerontologisch onderzoek kan worden uitgegeven in vgl. met wat het bejaardenbeleid zelf kost. Voor dit beleid zou verder uit dit rapport al veel te leren zijn, zo stelde de inleider.

L. Turksma

Jürgen Bortz, Lehrbuch der Statistik. Für Sozialwissenschaftler, Berlijn/Heidelberg/New York, Springer Verlag 1977

De afgelopen jaren zijn er nogal wat statistiekboeken geschreven, die speciaal te gebruiken zijn in de sociale wetenschappen, althans dat is de pretentie. Of de schrijver nu van origine socioloog, psycholoog of andragoog is, steevast krijgt het boek het predikaat mee 'voor de sociale wetenschappen' en voor het gemak, en de verkoopcijfers, wordt veelal ook de economie tot de sociale wetenschappen gerekend. Met dit predikaat wordt in een aantal gevallen reeds van te voren aangegeven dat de analyse van cijfers voorop staat en dat de vraag hoe men aan die cijfers komt niet wordt beantwoord.

Het merendeel van de statistiekboeken is opgesplitst in twee delen, namelijk een deel beschrijvende en een deel inductieve statistiek, waarbij soms als een oneigenlijk wormvormig aanhangsel ook nog enige aandacht wordt besteed aan de variantie- en factoranalyse.

Ook het boek van Bortz is uiteraard geschreven voor 'Sozialwissenschaftler', hoewel Bortz het boek sterk vanuit de psychologie heeft geschreven. Dit blijkt vooral uit de vele voorbeelden die met cijfermatige uitkomsten van testen te maken hebben en die zich uitzonderlijk goed lenen voor allerlei mooie berekeningen.

Het boek is in zoverre een uitzondering, dat het in 16 hoofdstukken nagenoeg de gehele statistiek behandelt. In een eerste deel (293 pagina's) wordt de 'Elementarstatistik' behandeld, waaronder zowel de 'Deskreptive' als de 'Inferenz oder schlieszende' statistiek wordt gerekend. In het tweede deel wordt 284 pagina's lang ingegaan op de variantie-analytische methoden, terwijl het derde deel (189 pagina's) is gewijd aan de multi-variante methoden.

Hoewel het boek erg knap in elkaar zit en er met veel voorbeelden wordt gewerkt ontbreekt een kritische houding ten opzichte van het gebruik van de statistiek. Alleen in de inleiding en een eerste hoofdstuk wordt een aantal relativerende opmerkingen gemaakt, die verband houden met de gebrekkige meetmethoden in de so-

ciale wetenschappen. Ook Bortz constateert, dat men zelden of nooit boven het ordinaal meetniveau uitkomt, maar stapt hier tegelijkertijd lichtvoetig overheen. Hij gaat er van uit dat interval berekeningen best mogen worden toegepast, omdat uit de onzinnigheid van de interpretatie kan worden geconcludeerd of dit al dan niet terecht is gebeurd. Hoewel de verbinding tussen de statistiek en de interpretatie van de uitkomsten ook mij aanspreekt, moet dit naar mijn mening ook in de rest van het boek tot uiting komen door regelmatig te wijzen op de betrekkelijkheid van de uitkomsten. Maar dat is niet het geval. Daar telt alleen de schoonheid van de uitkomsten en de berekeningen, waardoor aldra de indruk ontstaat dat de enige functie van de statistiek het aantonen van goed onderzoek met behulp van 'mooie' statistieken is. En hiermee wordt dan tevens de visie van Bortz op de statistiek weergegeven.

Voor liefhebbers is het boek prachtig, uitgebreid en leerzaam. Het predikaat 'Lehrbuch' gaat naar mijn mening voor de sociologie niet op, ook al worden aan het eind van ieder hoofdstuk opgaven gegeven. Daarvoor wordt te veel uitgegaan van de kwantitatieve analyse-technieken, die leuk, maar niet zo vaak toepasbaar zijn.

Jan Holvast

J. J. A. Moors en J. Muilwijk, Steekproeven, een inleiding tot de praktijk, Agon Elsevier, Amsterdam/Brussel 1975

Bij het opzetten van een onderzoek worstelen veel sociologen met hetzelfde probleem, namelijk de wijze waarop de steekproef moet worden getrokken. Uiteraard is de oplossing van dit probleem vooral afhankelijk van de aard van het onderzoek en de te onderzoeken verschijnselen, maar veelal wordt de weg van de minste weerstand gekozen en wordt een a-selecte steekproef getrokken. Deze keuze ligt ook voor de hand omdat in het onderwijs amper over alternatieven is gesproken. Als uitvloeisel van de waarschijnlijkheidsrekening wordt meestal alleen aandacht besteed aan deze vorm van steekproeftrekking, terwijl de getrapte steekproef als variant hierop wordt beschouwd. De meeste aandacht gaat naar de analyse-problemen. Dat dit bij de praktijk van het doen van onderzoek tot problemen aanleiding geeft ligt voor de hand, maar gelukkig wordt de markt overspoeld met handboeken die de onderzoeker met advies moeten bijstaan. Helaas gaat het echter vaak om handboeken die zo gespecialiseerd zijn dat zij een aparte studie vergen waarvoor op dat moment de tijd ontbreekt. De meeste handboeken zijn dan ook als praktische hulp bij onderzoek onbruikbaar.

Een uitzondering hierop is het boek van Moors en Muilwijk. In het zakelijk geschreven boek wordt een uitstekend overzicht gegeven van de meer speciale technieken die bij de steekproeftrekking kunnen worden gebruikt en het verdient de ondertitel 'een inleiding voor de praktijk' ten volle. Terecht stellen de schrijvers, dat het bij de steekproef gaat om een afweging van de nauwkeurigheid, de kosten en de uitvoerbaarheid, maar hoe vaak vindt deze afweging plaats? Meestal wordt uitgegaan van de a-selecte steekproef, terwijl de kosten bepalen of het onderzoek schriftelijk, telefonisch dan wel mondeling wordt afgenomen.

In het boek worden allereerst de trekkings- en schattingsmethoden behandeld, waaronder vallen de enkelvoudige (a-selecte) steekproeven, de gelede steekproeven, trekking van ongelijke kansen, trossteekproeven, getrapte steekproeven en de schattingsmethoden. Vervolgens komen de andere steekproefmethoden aan de orde, waarbij onder meer ruime aandacht wordt besteed aan steekproeven in ruimte en tijd, een onderdeel dat bij sociologisch onderzoek veel toepassingsmogelijkheden

heeft maar sterk is verwaarloosd.

Naast de steekproefmethoden en steekproeffouten wordt een kwart van het boek gewijd aan niet-steekproeffouten en de gang van zaken bij een steekproefonderzoek. Bij de fouten die niet rechtstreeks met de steekproeftrekking te maken hebben wordt ingegaan op fouten ten gevolge van een onjuist of onvolledig steekproefkader, en de aloude problemen van de non-response. Over deze fouten wordt in de praktijk maar al te licht heen gestapt. Dat los van deze fouten ook nog waarnemingsfouten kunnen worden gemaakt wordt aan de hand van voorbeelden nogmaals overtuigend aangetoond. Hoe belangrijk de steekproef is en welke rol de steekproefexpert kan spelen wordt aangegeven in een laatste hoofdstuk dat gewijd is aan de gang van zaken bij steekproefonderzoek.

Al met al een nuttig boek voor iedereen die meer wil afweten van steekproeven en onmisbaar voor een ieder die te maken heeft of krijgt met onderzoek. Door de vele cijfer- en praktijkvoorbeelden is het boek voor bijna iedereen toegankelijk, een verdienste die niet veel boeken over deze materie hebben.

Jan Holvast

Jonna Hageman-Smit, De cliënt en zijn hulpverlener, een paar apart; een onderzoek naar de positie van de cliënt in de geestelijke gezondheidszorg, Sam-som, Alphen aan den Rijn 1976, 137 blz.

Dit proefschrift bestaat uit (I) een theoretische beschouwing over de positie van de cliënt in de structuur van de hulpverlening, (II) eigen onderzoek naar de doelstellingen van cliënten en hun hulpverleners bij drie Amsterdamse instellingen voor ambulante geestelijke gezondheidszorg en (III) een slotbeschouwing.

Bestaat er verschil tussen de reacties van de hulpverleners in het crisisinterventiecentrum op de visie van hun cliënten over het doel van de behandeling én de reacties van de hulpverleners van het Sluisinternaat en de Sociaal Psychiatrische Dienst van de Kath. Stichting voor Geest. Volksgezondheid hierop? Zo luidt de algemene vraagstelling.

Reden tot de vergelijking was het beweerde streven bij het crisis-interventiecentrum de gelijkwaardigheid van de cliënt en zijn hulpverlener te bevorderen: onderscheidt het centrum zich hierin van meer traditionele instellingen?

De theoretische beschouwing verkent de structurele belemmeringen die er bestaan om voor de cliënt tot positieverbetering te komen. De verschillende belemmeringen, zoals bv. de ongelijke krachtsverhoudingen in de voor helpers en cliënt beschikbare zelfhandhavingsstrategieën, zouden zich bij het crisisinterventiecentrum in mindere mate voordoen (p. 68).

Het eigen onderzoek richt zich op de rol welke de doelstelling van de cliënt speelt in de hulpverlening. Hageman vroeg 75 cliënten, verdeeld over de drie instellingen, vrij snel na het eerste contact met hun hulpverlener hun doelstellingen met het hulpcontact tot uitdrukking te brengen en te rangschikken naar belangrijkheid. De hulpverleners wordt op hun beurt gevraagd welke doelstellingen zij ten aanzien van elke cliënt nastreven en in welke rangorde. De helpers worden vervolgens geconfronteerd met de doelstellingen van hun cliënten, met de vraag deze te rangschikken naar belangrijkheid vanuit professioneel behandelingsstandpunt. En vervolgens ook met de vraag deze te rangschikken als-was-de-helper-de-clieënt. Tenslotte verzoekt Hageman de helper het totaal van doelstellingen van hemzelf en van zijn cliënt naar belangrijkheid te rangschikken opnieuw vanuit behandelingsstandpunt. Teneinde de algemene vraagstelling en een aantal deelvragen (p. 67) te kun-

nen beantwoorden bestaat de voornaamste verwerking er nu uit dat de Spearman's rangcorrelatiecoëfficiënt wordt berekend voor vijf paren rangorde.

H. constateert dat in 88 % van de cliënt-hulpverlenercombinaties geen overeenstemming bestond in de ordening die helper en cliënt aanbrengen in de doelstellingen van de cliënt. In 71 % van de combinaties weet de helper de rangorde van de cliënt in diens eigen doelstellingen onvoldoende te voorspellen. In 77 % van de combinaties verwacht de hulpverlener een verschil in rangschikking in de cliëntdoelstelling door hemzelf en door de cliënt. In 89 % van de combinaties kenden helpers aan 50 % of meer van hun eigen doelstellingen voor de cliënt een hogere prioriteit toe dan aan de doelstellingen van de cliënt. De doelstellingen van de cliënt spelen in het hulpverleningsproces een geringe rol in verhouding tot de doelstellingen van zijn hulpverlener, aldus de conclusie.

H. rekent in minder dan anderhalve pagina af met haar aanvankelijk algemene vraagstelling. Het theoretisch veronderstelde verschil in reactiewijze op de doelstellingen van cliënten voor crisisinterventionisten en traditionele hulpverleners vindt in Hageman's eigen onderzoek hoegenaamd geen bevestiging. De terugkoppeling die zij hier vervolgens aan verbindt is uiterst merkwaardig. Zij laat haar vergelijkend onderzoek intact en geeft impliciet toe (p. 114) dat zij zich vergist heeft in de mate waarin de structurele belemmeringen differentieel werkzaam zijn ten aanzien van de drie instellingen. In haar slotbeschouwing promoveert zij desalniettemin haar onbewezen theorie van de belemmeringen tot een instrumentele theorie die nauwkeurig aanwijst hoe de zozeer nagestreefde gelijkwaardigheid wel bereikt zou kunnen worden.

Het tweede hoofd-euvel in de studie heeft betrekking op het zo goed als ontbreken van een theorie ten aanzien van de betekenis van de doelstelling van de cliënt in het hulpverleningsproces. Een gelijkwaardigheidsdefinitie en een sterk door het onderzoeksinstrument bepaalde uitwerking en operationalisering daarvan kunnen de plaats van een dergelijke theorie maar zeer ten dele vullen. De constatering van Hageman houden hierdoor een dubbelzinnig reliëf.

Het zou jammer zijn als dit werkstuk de betrokken hulpverleners en onderzoekers een alibi zou verschaffen om in hulpverlening en onderzoek de vraag naar de betekenis van de doelstelling van de cliënt niet langer centraal te stellen.

G. J. F. Leene

boeken en tijdschriften uit het
buitenland voor studie en beroep
om bij te blijven:

BOOKIMPEX MOLENSTRAAT 20 DEN HAAG